

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԴԵՂԱԲՈՅՍԵՐԸ

(ԻՋԵՒԱՆԻ ԵՐՋԱՆ)

«Բազմավեպ»ի ընթերցողաց կը ներկայացնեք հետեւեալ շահեկան յօդուածը, արտատպելով «Խորհր. Հայաստան» լրագրէն. բայց ի դիւրութիւն ամենուն՝ երեւանեան ուղղագրութենէն վերածեցիրք զայն մեր նախնեաց ուղղագրութեան. — Հ. Ղ. Տ.:

Առողջ. Ժող. Կոմիսարիատի կողմից լեռնային շրջանների բուսականութիւնը ուսումնասիրելու նպատակով ուղարկուած բուսական ղեկագործ Հ. Սեպեմանի հետ՝ Գոմի-Սալախի ուղղութեամբ՝ Բաժան կոչուած լեռնահարթի վրայով տասներինգ վերստ բարձրունք թէկ մակարդակի վրայ և երեսունընինգ վերստ շրջեցինք զիկզակներով. Նայած Լանջերի ուղղութեան (հալա-հիւսիս և ալիւ) մենք մերթ գտնուած էինք ցուրտ հովիտներում, մերթ տաք ձորերում, կարծես հասարակածին. անտառներում լինէինք, լինեի՞նք ցուցմունքների համաձայն՝ մենք ականազտեա եղանք տպանեակ նշանաւոր ղեկադրոյսերի և հարկաւոր կէտ բռնկական, մեղուաբուծական և զարդարանքի ծաղիկների, որոնք ըստ յայտի բուսաբանների կարծիքի, յատուկ են Ալպեան, Պիրենեան և Նոյն իսկ Հիմալայեան լեռներին:

Թւենք մեր հանդիպած բոյսերից նշանաւորները:

1. POLYSTICHUM FIEX-MAS ROTH. Որձ պտերը կամ արշի փիխուցը, որի լայն և փարթամ փետրածև տերեւներն ունէր 70—100 սանդիմեղը երկարութիւն. մի հատ արմատը քաշում է 500—600 կրամ և փերուն բուսանդդի այնքան երեսին է պառկած, որ նայելու համար հարկաւոր է ձեռքով միայն քաշել. մեր ընկերոջ աւսելով՝ մեր անտառի պտերը ինքնայատուկ նկարագիր ունին. մէկ հատիկ ղեղը համարում է որպէս որդահալած միջոց:

2. VINCETOXICUM OFFICINALE MOENCH. Թարգմանում է ղեղատոնային հակաբոյն. այս տեղի ժողովուրդը մի անուն

չի տալի. Սեպեմանի ասելով Գանձակի սարեցինքը էժի լոռի են կոչում. Ունի երկրորդ գիտական անուն ipecacuanha germanica (գերմանացոց ոսկիարմատը) արտաքինով և ազդեցութիւնով նման է էկզոտիկ իպէկակուանային, ունի փսխեցընող, մաղաս թափող հակատրզինտէրիական յատկութիւններ, սրա յատկութիւնները ծանօթ են եղել Քրիստ. Թուականից առաջ Asclepias բժշկին, և հին բուսաբանները բոյսի անունը Asclepias vincetoxicum են դրել:

3. MELISSA OFFICINALE L. Ղեղտեային բարիխնակ. իշկանցոց լեզուով լիմոնի խոտ. բուսում է լեռների ստորտում հոնի և տկողինի (կաղին) պուրակներում. ախորժելի զրգոյն հոտը հրաւրում է մեղունքին հեռաւոր փեթակներից. Թորած ջուրն օգտակար է ներուային և հիսդերիկ հիւանդութեան. ցնդական իւրը շատ յարգելի է պարֆումերիայի մէջ:

4. YUNIPERUS COMMUNIS L. Յրդեհի (գանձակեցոց) յգիհի (իշկանցոց). դառի տեսակից կարճիկ և փշոտ ծառ է. բալզամոտ պտուղները պատուական հակա-նեխիչ և միզաբեր են փանփշտապ և հոնորիա հիւանդութիւնների համար:

5. RUBUS IDAEUS արքայամորը կամ ծանօթ մորին, МАЛИНА տնային բժշկութեան մէջ և որպէս քաղցրեղէն հոշակ հանած այս պտուղն իր առատութեան պատճառով բարձի Թողի է եղած և ծառայում է որպէս արջերի կերակուր վերի Աղզանի ելարկանները քաղում և ծախում են չնչին գնով ֆունտը 5—10 կոպեկով:

6. VALERIANA OFFICINALIS L. Կատուխոտը. սրա արմատը յայտնի է, որպէս ղեղ սրտի հիւանդութեան դէմ. մեր ընկերոջ ասելով շատ է բուսում Սիմոնովկա—Աղզա—Բալալիտի բաց դաշտերում, իսկ մեզ մօտ բուսում է անտառի հզեղներում կամ անտառի լոյս՝ ճանապարհների մօտեցելու փոքր են և չեն ծաղկած բայց ունեն փնջից մեծ արմատ և զօրաւոր հոտ:

7. SANBUCUS NIGRA բանբրոնեհի,

տեղական անուն չունի, *ԾՅՅՅՅՅ* մի ծառ է 2-3 մեղր բարձրութեամբ, ծաղիկը ջրտնեցուցիչ է:

8. *ASPHODELUS ALBUS WILLD* ընտիր յրեկ արմատն է, ունի աստղաձև արմատ: Մեր ժողովուրդը ծանօթ է միայն կա. նանչ տերևներին և զաղափար չունի արմատի մասին. Հայաստան է ներմուծում Պարսկաստանի շրջն աղացած վիճակում: Ֆրանսիայում պատրաստում է մի ինչ որ անունդարար ալիւր յար և նման *arrowroot*ի:

9. *GENTIANA CRUSIATA* փոքր գեւեհներ. տեղական անուն չունի. բառազգրում բոգ է գրւում — բայց Նոր Բայազետում բոգ անունը տալիս են մի ուրիշ անպիտան բոյսի, արմատը մարտողական է, դեղատնեղուն ծանօթ դեղին գեւեհանի նման:

10. *ORIGAN VULGARE L.* կամ վայրի Majoran չափազանց տարածւած է անտառի լոյս արոհնտնեղում և ազատ դաշտերում. սրտ և սրտ նման հոտաւէտ բոյսերի համար ցանկալի է ունենալ գիւղական փոքրիկ թորիչ կաթնասնոր ցնդական իւղ պատրաստելու համար:

11. *ORCHIS FASCICULATA L.* սպեկուկ. հանդիպում է խոնաւ մարգագետններում, արդէն մարդահասակ խոտը ծածկել է և խեղդել է այս թանկարժէք բոյսը, որի արմատը պարունակում է մի ալիւրալին նիւթ. պոլսահայ զաղթական պաղպաղակազորները ստիպւած եղան այս ամառ գնել զրա արմատը փութը մինչև 240 բուլլով:

Եթէ մի հասարակ ինքնարոյս խոտ այդքան թանկ է գնահատւում, ստիպւած ենք հարց տալու, արդեօք հնարաւոր չէ մեր գիւղացուն սովորեցնել նրա մշակման, ընտանեցման ձեւը, այսինքն՝ սերմեր բնակութեանց մօտիկ, տեղափոխել բոյսը մութ աշխարհից դէպի լոյս աշխարհ: Մի բախտաւոր հանգամանք զը լինի մեր գիւղացու համար, երբ յանկարծ մի փոքրիկ տարածութիւնի վերցնի մի քանի չորանի բերք. այն ինչ նա կարող է վերցնել մի

քանի բուլլի կարողութիւլ ցանկելու դէպքում:

Զարդարանքի ծաղիկների մէջ արժանի է ուշադրութեան *Dictamnus ibabus*—ը (ծաղիկ հացին, կամ Կրետիկ շոշաւեր) անտառների ամենաուժեղ հոտաւէտ ծաղիկը, յանձնարարելի է ցանել մեր ծաղկանոցներում և տնային պարտէզներում և ստանալ ցնդական իւղ. *Lilium purenaicum* պիրենեան շոշաւեր իր փարթամ ծաղկեպսակով: Մեծաբերակ յրեհաւոր *Lamium maculatum*—ը զանազան և զարմանազան զանգալածաղիկներ (campanulas) և այլն և այլն:

Այս նկարագրութիւնը վերջացնելուց առաջ, ուզում եմ մի քանի ցուցմունքներ անել շատ տարածւած, շատ օգտակար և շատ շահաւէտ հայկական որձապտերի մասին: Ես ականատես եմ, թէ ինչպէս աղիքի ճիճուները քայքայում են մեր գիւղացու օրկանիզմը շատ դանդաղ, բայց շատ խոր կերպով: Աղիքի ճիճուների գրեթե բոլոր կերպով կոչուած տեսակներն են, որ մեր ժողովրդի մէջ ծանօթ է տափակ ճիճու, քէփէնէք, սոլիտէր ա. նունով. սրանց առաջին թշնամին որձապտեր կամ որձապտերի իւղն է (էկստրակտ), յիշեալ իւղը թանկ է, ցիւլկրամը 50-100 բուլլի, թւում է, հէնց այս պատճառով հայրուժպետարը խնայողաբար է տալիս շրջանների հիւանդանոցներին և բժշկական կայաններին, կարող եմ ասել, որ մեր գիւղացիների 80 տոկոսը վարակւած է աղիքային ճիճուներով, նրանք տառապում և հիւծւում են անվերջ. տափակ ճիճուները մինչև վերջին ժամանակներու համարում էին միայնակեացներ, այսինքն՝ մէկից աւելի թուով չեն ապրում մի անհատի աղիքում: Նոր գրեցրում հազիւ կարելի է հանդիպել այն նոր յայտնութեանը, որ միայնակեաց կոչւածը լինում է և բազակեաց. ես ինքս ականատես եղայ 5 տափակ ճիճուների մի անհատի փորում — այսպէս ասած ճիճուների երկայնութիւնն էլ աւելի էր քան մարդու աղիքը:

Օգտագործելով մեր տեղական արմատը, մենք ոչ միայն ուժգին կերպով օգնած ենք լինում մեր զիւղացիութեանը, այլ զգալիորէն հարստացնում ենք պետութեան գանձաւարները, արտահանելով իւղն արտասահման, կամ Միութեան մէջ: Մեր լսելով և փորձով Հայաստանի պտերը լաւագոյններին է. զրախց ստացած պտերի 10 գրամ իւղն արտաքսում է ճիճուն, այն ինչ նոյն քանակութեամբ խամ արմատը կատարում է նոյն գործը, (արմատը — գրգռելի ասելով 6 տոկոս իւղ է տալիս), կարող ենք ասել, որ որձ պտերը մեր կուսական անտառներէ անսպառ գանձն է. այն ինչ Եւրոպայում վերջաւորում է և գիտութիւնը յուսահատ փորձեր է անում նրան արհեստականօրէն մշակելու համար:

Հարկաւոր է շտապով առաջին հերթին հիմնել մի լաբորատորիա, մասնաւորապէս պտերի իւղ հանելու համար:

ԲՈՒՅԷ ՄԻՐԱՅՈՅԱՆ

«Թորոնթոյային Հայաստան» շրէսան

Օգոստոսի 25, 1925 թ. 195

ԲԱՆԴԱՏՈՒԹԻՒՆ ՍԸ

ՀԻՆ ԵՒ ՆՈՐ ԲԱՆԴԱՔԱՎՐԹՈՒԹԵԱՆՑ ՄԻՋԵՒ

Եթէ երբեք պատմագիտական բարդ ուսումնասիրութիւններու էջերը խոշորացոյցով դիտելու ըլլանք, պիտի տեսնենք որ մեր նախնաց քաղաքակրթութեանց շատ մը արգասիքներն աւելի յարգի և արժէքաւոր են եղած՝ քան ներկայ քաղաքակրթութեան նուաճումները:

Քսաներորդ դարը որքան որ քաղաքակրթութեան դար մը կը ճանչցուի, սակայն քաղաքակրթութիւնը մեքենական աշխատանքի արդիւնք մըն է, որ չունի իր մէջ աւելի խորհող և զննող միտք՝ որքան անցեալ քաղաքակրթութեան փառքերը:

Հնախոյզները երբ իրենց պեղումները

կը կատարեն արիւնքեան ցամաքամասերու վրայ, ի յայտ կը բերեն նոյն տեսակ գործեր և գիտական մասունքներ, որոնք քաններորդ դարու քաղաքակրթութեան զմայլանքներէն շատ աւելի թանկագին են:

Թունքը օրինակներ:

Վերջերս արիւնքեան ցամաքամասին մէջ հին յունական կայսրութեան շրջանէն թաղուած քաղաք մը գտած էին հնախոյզները: Քաղաքին անունն է՝ Սիւրի-հիքա:

Այս քաղաքին շէնքերը քանդուած են, բայց քարերը խօսուն վկանքը են հին քաղաքակրթութեանց:

Քաղաքը իր մէջ կը պարփակէ հազարաւոր հին յունական արձաններ, որոնք Սիւրի-հիքայի արուեստագէտներուն գործերն ըլլալ կը յուսացուին: Ներկայ տնտեսիւն իր զմայլանքն յայտնել վերջ՝ կը հիանայ որ յոյները 2500 տարիներ առաջ այս տեսակ քաղաքակրթութեան բարդներով օժտուած քաղաք մը շինած են:

Այժմ ներկային Ամերիկան և նոյն իսկ Եւրոպան, չունին նոյն քան արուեստական յառաջացումներ՝ որքան ունեցած է Սիւրի-հիքան՝ յունական գաղթավայր քաղաք՝ Ափրիկէի մէջ:

Մենք հոս ամենափոքրիկ քաղաքաւորութիւն մ'ընելով՝ կրնանք ըսել որ երբ քաններորդ դարուն ամէն ինչ ծաղկած ու յառաջադիմած է, չի կրնար հաւասարիլ 2500 տարիներ առաջ շինուած գեղարուեստական նուրբ ճաշակով կանգնուած քաղաքի մը: Հետեւաբար անցեալ քաղաքակրթութեան փառքերն աւելի արժէքաւոր և նշանաւոր են եղած:

Բայց մենք շարունակենք:

Հին յունական քաղաքակրթութիւնը փրիստուն է եօթը դարեր առաջ շատ մը ծաղկեալ գաղթավայրեր ունեցած է Ափրիկէի մէջ: Այդ գաղթավայրերէն ամենանշանաւորն եղած է Սիւրի-հիքան, որ գտնուած է Հիբրոդոտոս պատմաբանին կողմէ, 630. Ք. Ա.